

עוצמה רכה במדיניות האזורית של איראן

בוועידה שהתקיימה במאי 2023 באוניברסיטה העליונה לביטחון לאומי של איראן ועסקה בסדר העולמי החדש אמר כמאל ח'ראזי, יושב ראש המועצה האסטרטגית למדיניות חוץ, כי איראן הצליחה להגביר את עוצמתה הצבאית וההגנתית, לפתח סוגי נשק מתקדמים וחכמים ללא סיוע חיצוני ולהשתמש בעוצמתה הצבאית כדי לשמור על עצמאותה ועל ביטחונה, להיאבק בטרור ולהתמודד עם המעצמות הזרות. עם זאת הוא הדגיש כי איראן לא הסתפקה בפיתוח עוצמתה הקשה ופעלה לפיתוח עוצמתה הכלכלית, הפוליטית, התרבותית, התקשורתית, המדעית והטכנולוגית. הוא ציין כי רק שילוב מושכל בין עוצמה קשה, קשה למחצה ורכה יכול להבטיח את עליונותה של המדינה. הוא הביא כהוכחה לטענתו את ניסיון של ברית המועצות, סין וקוריאה הצפונית. התפרקות ברית המועצות הוכיחה, לדבריו, כי אין די בעוצמה צבאית. גם סין לא הצליחה להתייבב מול ארצות הברית כל עוד לא השיגה עליונות כלכלית, מדעית, טכנולוגית ותקשורתית שלה. קוריאה הצפונית נהנית אומנם מעוצמה צבאית משמעותית ואף מחזיקה בנשק גרעיני, אך מאחר שאין ברשותה עוצמה כלכלית, תרבותית וטכנולוגית, אין היא יכולה למלא מקום ראוי בסדר העולמי החדש.³⁰² בדברי ח'ראזי ניתן למצוא ביטוי לחשיבות הגוברת שהרפובליקה האסלאמית מייחסת כיום לשימוש בעוצמה רכה במאמציה לבסס את עוצמתה ומעמדה, ובכלל זה במרחב הערבי. חלק מפעילותה הדתית-תרבותית נועד לסייע לה גם ביצירת מרחב השפעה שיוכל לשמש אותה למימוש יעדיה האסטרטגיים במזרח התיכון, לרבות התבססותה הצבאית. בראיית איראן, הרחבת ההשפעה הדתית-תרבותית היא אחד האמצעים למימוש תפיסת העומק האסטרטגי.

חשיבות העוצמה הרכה במדיניות האיראנית

מאז סוף העשור הראשון של המאה ה-21 ניכר עיסוק גובר בתפיסת העוצמה הרכה (קדרת נרם) באיראן. אנשי ממשל, בכירים במערכת הביטחון, חוקרים באקדמיה ועיתונאים מקיימים שיח ערני סביב תפיסה זו במסגרת דיון כולל בהקשר לעימות בין איראן למדינות המערב, ובראשן ארצות הברית, וליכולתה של איראן לקדם את מעמדה הבינלאומי ואת השפעתה

302 "השדאר שמח'אני: אז ברח'ורדה-אי שעארי וע'יר פעאל פ'רהיז כנים" [אזהרת שמח'אני: יש להימנע מעימותים רטוריים ופסיביים], פרארו, 13 במאי 2023.

האזורית באמצעים שאינם צבאיים. התפרקות ברית המועצות והמעבר לסדר עולמי חד-קוטבי הגבירו את הפופולריות של המושג עוצמה רכה בחקר היחסים הבינלאומיים. מושג זה נטבע על ידי הפרופסור האמריקאי מאוניברסיטת הרווארד, ג'וזף ניי. עוצמה רכה מיוחסת ליכולתן של מדינות לעשות שימוש באמצעים בלתי כוחניים כמו תרבות, ערכים, חינוך, מוסדות ממשל וכלכלה אטרקטיביים כחלק מעוצמתן הלאומית, לשם יצירת השפעה ושיתופי פעולה בעולם. זאת לעומת הפעלה מסורתית של משאבי עוצמה לאומית באמצעות כוח צבאי או כלכלי, כדי לאכוף את רצון של מדינות על שחקנים אחרים בפוליטיקה העולמית. לטענת ניי, מאז סוף המאה ה-20 גבר השימוש בעוצמה רכה מצד מעצמות עולמיות ובראשן ארצות הברית לשם מימוש השפעתן על אחרים, בשל העלות הגבוהה של שימוש בכוח צבאי.³⁰³

הרפובליקה האסלאמית אימצה באופן מסורתי אסטרטגיה ביטחונית לאומית המשלבת עוצמה רכה וקשה, משום שמנהיגיה האמינו בחשיבותם של הממדים המוסריים והרוחניים בהתנהלותן של מדינות.³⁰⁴ מכון המהפכה ח'ומיני ראה באסלאם הפוליטי, במעמד אנשי הדת ובעקרונות הג'האד, מות הקדושים (שהאדת), המאבק בדיכוי, האמונה העצמית, האחדות והעצמאות מרכיבים של עוצמה.³⁰⁵ בכנס שנערך באפריל 2009 תחת הכותרת: "הבסיג' והעוצמה הרכה" אמר מוחמד תולאא', נשיא המכללה הצבאית של הבסיג' כי ניתן למצוא ביטוי לעוצמה הרכה במחשבה המדינית האסלאמית ובניסיונה של המהפכה האסלאמית. האסטרטגיה האסלאמית, שאומצה על ידי שני מנהיגי הרפובליקה האסלאמית, כבסיס לניהול המדינה, מהווה ביטוי לעוצמה רכה בהיותה מבוססת על היבטים תרבותיים, מחשבתיים ורעיוניים.³⁰⁶

Joseph Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics* (New York: PublicAffairs, 303 2004).

Michael Eisenstadt, "The Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran: Religion, 304 Expediency, and Soft Power in an Era of Disruptive Change", MES Monographs, No. 7, November 2015, Middle East Studies at the Marine Corps University, p. 12.

305 מוחמד רחים עיוצי', עלי נואזני ופריבא עלי-מחמדי, "קדרת נרם ג'מהורי אסלאמי איראן וג'ריאנהא-י סיאסי שיעה ע'רב אסיה" [העוצמה הרכה של הרפובליקה האסלאמית של איראן והזרמים הפוליטיים השיעים במערב אסיה], **ג'אמעהשנאסי סיאסי ג'האן אסלאם**, גיליון 4, מהר 1395 [ספטמבר-אוקטובר 2016], מס' 9, עמ' 5.

306 "תפכר אנקלאב אסלאמי בסתר ברוז קדרת נרם" [מחשבת המהפכה האסלאמית היא הבסיס לעוצמה הרכה], בצירת, 23 באפריל 2009.

בדומה לתפיסות אסטרטגיות בתחום הצבאי-ביטחוני, בהן החתירה לעומק אסטרטגי וההגנה קדימה, שנועדו במידה רבה לספק מענה לתחושת האיום מצד הרפובליקה האסלאמית, גם תפיסת העוצמה הרכה אומצה בתגובה לאיום שאיראן חשה מצד יריבותיה, ובפרט מצד ארצות הברית. בראיית מנהיגי איראן ובראשם ח'אמנהאי, ארצות הברית עושה שימוש בעוצמה רכה במאמציה להרחיק את הצעירים האיראנים מהאידיאולוגיה המהפכנית, לערער את בסיס התמיכה העממית במשטר ולפגוע בלכידות החברתית של הרפובליקה האסלאמית.³⁰⁷ החשיפה הגוברת לתרבות המערב ולמודרניזציה הביאה לאימוץ אורח חיים מערבי, בעיקר בקרב הצעירים האיראנים, המתרחקים מערכי המהפכה ומאמצים אורח חיים מתירני יותר. צעירים רבים מבקשים למרוד בחוקי המשטר האסלאמי, בעיקר במרחב הפרטי, למשל באמצעות צריכת מוצרים מהמערב ותרבות מערבית, ומקיימים מסיבות מחתרטיות הרחק מעיני השלטונות. חדירת ההשפעה המערבית הסתייעה בהתרחבות השימוש בצלחות לוויין ובהמשך גם באינטרנט ובטלפונים הניידים. השפעה זו ניכרת במגוון תחומים, בהם מוזיקה, טלוויזיה, תרבות צריכה וסגנון חיים. בחלק מהמקרים צעירים רואים באימוץ סממני תרבות מערביים מעין מרד פרטי בחוקי המשטר האסלאמי.³⁰⁸

ח'אמנהאי הזהיר במספר הזדמנויות מפני השימוש הגובר מצד המערב בעוצמה רכה במטרה להחדיר רעיונות ותפיסות מערביים לרפובליקה האסלאמית. בעקבות המחאות שפרצו באיראן לאחר הבחירות השנויות במחלוקת לנשיאות בקיץ 2009, עודד ח'אמנהאי סטודנטים איראנים לחפש דרכים חדשות כדי להיאבק באויב ולשמר "גישה חיובית" בהתמודדות עם "חזית המלחמה הרכה".³⁰⁹ בספטמבר 2009 קרא ח'אמנהאי לקדם מדיניות למאבק נגד המערכה הרכה, המנוהלת מצד מעצמות זרות באמצעות האינטרנט ואמצעי תקשורת כגון ה-BBC בפרסית ו'קול אמריקה', במאמץ לערער את המוסר ואת הרוח הקולקטיבית של האומה האיראנית.³¹⁰ באוגוסט 2012 הדגיש מנהיג איראן כי ארצו ניצבת כבר 30 שנה בפני מלחמה רכה ולא בפני מלחמה צבאית. הוא ציין, כי במלחמה רכה ובמלחמה פסיכולוגית, שהיא אחד הענפים במלחמה הרכה, מטרתו של האויב אינה לתקוף, להשמיד את עמדות הצד השני או לכבוש שטחים, אלא לשנות את רצונותיו של

Eisenstadt, "The Strategic Culture", p. 12. 307

צימט, **איראן מבפנים**, עמ' 220-217. 308

309 "ביאנאת דר דידאר דאנשג'וואן ונח'בגאן עלמי" [הצהרות במפגש עם סטודנטים ומומחים מדעיים], אתר המנהיג העליון, 26 באוגוסט 2009.

310 Babak Rahimi, "Censorship and the Islamic Republic: Two Modes of Regulatory Measures for Media in Iran", *The Middle East Journal*, Vol. 69, No. 3 (Summer 2015), p. 374.

הצד השני.³¹¹ בראיית ח'אמנהאי, המלחמה הרכה נועדה לשלול מהמדינה את מרכיבי עוצמתה ואיבוי איראן חותרים להפוך אותה לאומה חלשה וכנועה כדי להימנע מהצורך במלחמה קשה.³¹²

לנוכח ההכרה בסכנות הטמונות לאיראן מהעוצמה הרכה שבידי אויביה, לצד היכולת לנצלה לקידום השפעתה, ניתן דגש גובר מצד בכירים איראנים לצורך לחזק את עוצמתה הרכה של הרפובליקה האסלאמית. בפברואר 2011 הצהיר יועצו של המנהיג רזאא'י כי תם עידן המלחמה הקשה. הוא ציין כי בשונה ממלחמה קשה המתאפיינת בכיבוש שטחים, המלחמה הרכה מתבצעת באמצעות אמונות, ערכים, תרבות וסדרים חברתיים, וכי ככל שאיראן תתקדם בתחום זה היא תשפר את יכולותיה להתמודד עם סוג זה של מלחמה.³¹³ ביולי 2022 התייחס ח'אמנהאי לדרשות יום השישי במסגדים כאל אחד ממרכיבי העוצמה הרכה, והדגיש את חשיבותה כאמצעי להשפיע "על הלבבות ועל הרוח".³¹⁴ במפגש עם חניכי המכללות לקצינים הצהיר המנהיג כי המלחמות הפכו כיום למלחמות היברידיות, המשלבות מערכה קשה באמצעות כלי נשק לצד מערכה רכה באמצעות כלים מחשבתיים, תרבותיים ותודעתיים. הוא הדגיש את הצורך לשלב בין כלל האמצעים והשיטות הללו.³¹⁵ נשיא איראן חסן רוחאני הדגיש אף הוא את חשיבות העוצמה הרכה שבידי איראן. במפגש עם מפקדים במשמרות המהפכה בספטמבר 2013 אמר רוחאני כי המערב טועה לחשוב שהרפובליקה האסלאמית מחפשת הזדמנות לשליטה צבאית באזור, בשעה שעוצמתה נובעת מהדומיננטיות המחשבתית שלה באזור ולא מהנשק שברשותה.³¹⁶

311 "ביאנאת דר דידאר דאנשג'וין" [הצהרות במפגש עם סטודנטים], אתר המנהיג העליון, 6 באוגוסט 2012.

312 "ביאנאת דר דידאר פרמאנדהאן וכארכנאן נירוי הואא'י ופ'דאפנד הואא'י ארתש" [הצהרות במפגש עם מפקדים ועובדי חיל האוויר וההגנה האווירית של הצבא], אתר המנהיג העליון, 8 בפברואר 2016.

313 "סח'נאן מחסן רצ'אאי דר ברנאמה דירוז אמרוז פרדא" [דברי מחסן רצ'אאי בתוכנית אתמול, היום ומחר], אלף, 10 בפברואר 2011.

314 "ביאנאת דר דידאר אא'מה ג'מעה סראסר כשור" [הצהרות במפגש עם דרשני תפילות יום השישי ברחבי המדינה], אתר המנהיג העליון, 27 ביולי 2022.

315 "ביאנאת דר מאסם משתרכ דאנשאמוח'תגי דאנשג'וין דאנשאמה האי אפסרי נירוהאי מסלח" [הצהרות בטקסי הסיום המשותפים של הסטודנטים במכללות הקצינים של הכוחות המזוינים], אתר המנהיג העליון, 3 באוקטובר 2022.

316 "מתן כאמל סח'נאני דר דידאר פרמאנדהאן ספ'אה" [תוכנו המלא של נאום במפגש עם מפקדי משמרות המהפכה], אתר נשיא איראן, 13 בספטמבר 2013.

גם פרשנים איראנים הצביעו על חשיבותה הגוברת של העוצמה הרכה כאמצעי להרחבת השפעתה של איראן. באוגוסט 2007 פרסם היומון השמרני רסאלת מאמר מערכת תחת הכותרת "עוצמה רכה". במאמר הצביע העיתונאי והפרשן מוחמד דואמי על הצורך לחזק את השפעתה האזורית של איראן באמצעות עוצמה רכה. הוא גרס כי ארצות הברית חותרת להגביל את השפעתה הגוברת של איראן באמצעות מכירת אמצעי לחימה למדינות האזור הנתונות להשפעתה, בהן ישראל וערב הסעודית, כדי שיוכלו לבלום את איראן. אלא שארצות הברית שוגה מבחינה אסטרטגית בכך שהיא מתעלמת מן העובדה שעוצמתה של איראן, המאפשרת לה להרחיב את השפעתה האזורית, אינה נובעת מיכולותיה הצבאיות בלבד אלא גם מעוצמתה הרכה, שאינה ניתנת לריסון באמצעים צבאיים.³¹⁷ החוקרים עבדאללהאן וסבחאני-פר הצביעו אף הם על עוצמתה הרכה של הרפובליקה האסלאמית. לטענתם, אויבי איראן אינם מוטרדים מעוצמתה הצבאית או הכלכלית של איראן אלא מעוצמתה הרכה, המתבטאת בהיותה השראה ומודל חדש לניהול החברה והמדינה. המהפכה האסלאמית הוכיחה כי אמצעים צבאיים וכלכליים אינם מקורות עוצמה יחידים וכי דת, אידיאולוגיה ותקשורת יכולות לשמש מקורות עוצמה חשובים נוספים.³¹⁸ עבאס-עלי רהבר, מג'יד נג'אתפ'ור ומג'תבא מוסוי-נז'אד ראו במהפכה האסלאמית ביטוי לשימוש בעוצמה רכה כדי להשפיע על מדינות אחרות ללא איומים, וטענו כי העוצמה הרכה הטמונה במהפכה האסלאמית יכולה למלא תפקיד חשוב בהשפעה על מדינות מוסלמיות אחרות.³¹⁹

מרכיבי העוצמה הרכה כביטוי למורכבות הזהות האיראנית

בהתייחסותם לעוצמתה הרכה של איראן הצביעו דוברים וחוקרים איראנים על מרכיבים שונים המהווים חלק מעוצמה זו. בכנס על היסטוריה ולאומיות באיראן התייחס חוג'ת אל-אסלאם עלי יונסי, יועצו של הנשיא רוחאני לענייני מיעוטים, לחזון "איראן הגדולה" וטען כי התרבות, הציוויליזציה, הדת והרוח שלה משתרעות מגבול סין במזרח ועד המפרץ הפרסי

317 מוחמד דואמי, "קדרת נרם" [עוצמה רכה], רסאלת, 6 באוגוסט 2007.

318 מג'יד אמיר עבדאללהאן ומחמד ג'ואד סבחאני-פר, "תאת'יר דיפ'למאסי עמומי איראן דר לבנאן בר קדרת נרם ג'מהורי אסלאמי איראן" [השפעת הדיפלומטיה הציבורית של איראן בלבנון על עוצמתה הרכה של הרפובליקה האסלאמית של איראן], פאסדארי פרהנגי אנקלאב אסלאמי, כרך 4, מס' 9 [קיץ 1393], עמ' 71.

319 עבאס-עלי רהבר, מג'יד נג'אתפ'ור ומג'תבא מוסוי-נז'אד, "קדרת נרם, אנקלאב אסלאמי ובידארי אסלאמי" [עוצמה רכה, המהפכה האסלאמית וההתעוררות האסלאמית], פ'זוהשהאי ראהברדי סיאסת, כרך 4, מס' 14, 1394 [2015], עמ' 10.

במערב, מצפון תת־היבשת ההודית בדרום ועד צפון הקווקז בצפון.³²⁰ מוחמד פרהאדי, בכיר בזרוע הבסיג' של משמרות המהפכה, פירט מספר מרכיבים הנכללים בעוצמה הרכה שבידי איראן. מרכיב ראשון הוא עברה ההיסטורית של איראן, שניצבה לאורך השנים בפני מתקפות מצד זרים והפגינה התנגדות ואומץ לב. הוא ציין כי אפילו המונגולים, שהצליחו לכאורה להביס את איראן, השתלבו בסופו של דבר בתרבות האיראנית. מרכיב שני הוא מעמדה האסטרטגי של איראן באזור, שאפשר לה לבסס קשרים עם מדינות שונות ולהשפיע רבות על מדינות אחרות. מרכיב שלישי הוא השפה הפרסית, הנמצאת בשימוש לא רק באיראן אלא גם בטג'יקיסטן, באפגניסטן ובחלקים מהודו, מפקיסטן ומטורקיה. מרכיב רביעי הוא המהפכה האסלאמית, המהווה חלק מעוצמתה הרכה של איראן מכיוון שהרעיונות שהועלו על ידה, כגון עוינות לדיכוי ושאפיפה לצדק, משכו אליהם את עמי העולם. מרכיב אחרון הוא מרחב הציוויליזציה האיראנית, המשתרע מסין וקשמיר ועד טורקיה.³²¹

מחמד־רזא מאילי ומרים מטיעי הציעו שלושה מרכיבים מרכזיים של עוצמה רכה, שיכולים לשמש את איראן על מנת לחזק ולשפר את מעמדה האזורי: ידע בתחומים מגוונים כגון טכנולוגיה צבאית, סייבר, רפואה, תחבורה, תקשורת וכדומה;³²² תרבות, ובכלל זה הפצת השפה הפרסית, הקמת מרכזים לחקר התרבות, קיום תערוכות וכנסים, חילופי סטודנטים, חיזוק מרכזי תרבות מחוץ לאיראן וקידום דיאלוג דתי;³²³ ואידיאולוגיה, כלומר הפצת ערכים ותפיסות אידיאולוגיות המאפיינות את הרפובליקה האסלאמית, בהם שלילת ההגמוניה המערבית, תפיסת הצדק ומקומה של הדת בניהול ענייני המדינה ובמדיניות החוץ.³²⁴ גם ההבר, נג'אתפ'ור ומוסוי־נ'אד פירטו מקורות מגוונים של עוצמה רכה המנוצלים על ידי איראן לביסוס השפעתה האזורית, ובכלל זה: זהות אסלאמית, אידיאולוגיה פוליטית ורעיונות

320 "עלי יונסי: מרזהא'י מא מצנועי אסת ונפוד' פרהנגי איראן בזרגר אז אין מרזהאסת" [עלי יונסי: הגבולות שלנו מלאכותיים והשפעתה התרבותית של איראן גדולה יותר מגבולות אלה], סוכנות הידיעות מהר, 9 במארס 2015.

321 מוחמד פרהאדי, "קדרת נרם ג'מהורי אסלאמי איראן" [העוצמה הרכה של הרפובליקה האסלאמית של איראן], הבלוג <http://basijblog.parsiblog.com> / 2 בפברואר 2018.

322 מחמד־רזא מאילי ומרים מטיעי, "קדרת נרם דר סיאסת ח'ארג' ג'מהורי אסלאמי איראן" [העוצמה הרכה במדיניות החוץ של הרפובליקה האסלאמית של איראן], **מטאלעאת רואבט בין אלמלל**, כרך 9, מס' 35, 1395 [2016], ע"ע 198-199.

323 שם, עמ' 199-201.

324 שם, עמ' 201-203.

המבוססים על התנגדות למשטרים רודניים ואנטי-אסלאמיים, מות קדושים (שהאדת), מאבק בציונות וכינון מזרח תיכון אסלאמי כתחליף לסדר פוליטי אזורי בהשפעת המערב.³²⁵ המשותף להגדרות השונות של מקורות העוצמה הרכה שבידי איראן הוא בהתייחסות למרכיבים שונים בזהות הלאומית האיראנית. מורכבות הזהות האיראנית ניכרת היטב גם בעוצמה הרכה שאיראן מממשת במסגרת מאמציה להרחיב את השפעתה האזורית, וכוללת הן מרכיבים דתיים-אסלאמיים והן מרכיבים לאומיים-תרבותיים איראניים. כפי שפורט בפרק המבוא, קיים מתח בין מוקד ההזדהות הפרסית הלשונית-אתנית לבין מוקד ההזדהות האסלאמית-שיעית. מנהיג המהפכה ח'ומיני שלל את הלאומיות כאידיאולוגיה לגיטימית והעמיד את האסלאם כבסיס הבלעדי לזהותה של איראן. עם זאת, כפי שהראה מאיר ליטבק, בחלוף השנים אימצה הרפובליקה האסלאמית את הלאומיות ואף יצרה לאומיות אסלאמית מודרנית. המתח בין שני מוקדי ההזדהות בזהות האיראנית לא נעלם, אך בחלוף השנים הוא הוביל לסינתזה: לאומיות דתית המדגישה את מרכזיות האסלאם כגורם תרבותי דומיננטי ומשלבת יחדיו היבטים של התרבות הקדם-אסלאמית וזו האסלאמית. חרף עוינותו של המשטר האסלאמי לחילוניות הבוטה של המשטר הפהלי והסתייגותו ממאמצי המשטר הישן להדגיש את עברה הטרומ-אסלאמי של איראן, אימצה הרפובליקה האסלאמית את הנרטיב הלאומי, אף אם הציגה אותו לעיתים בלבוש אסלאמי.³²⁶

המשך קיומן של מסורות טרום-אסלאמיות ברפובליקה האסלאמית, כגון ראש השנה הפרסי (נורוז) ומסורת צ'הארשנבה סורי – טקס מסורתי שנחוג לצורך סילוק הרע ערב ראש השנה ומתקיים ביום רביעי האחרון של השנה – מעיד על עוצמתו של המרכיב הלאומי-תרבותי בזהות האיראנית. האיראנים גאים במורשתם ההיסטורית והתרבותית ונכונים להיאבק בכל ניסיון לערער על זהותם הלאומית-תרבותית. דוגמה לכך ניתן למצוא בתגובות הזעם שהתעוררו באיראן בנובמבר 2010, בעקבות הפצת סרטון יוטיוב שתיעד את נאומו של מזכ"ל חזבאללה. בנאום הצהיר נצראללה ששורשיה של איראן הם ערביים ולא פרסיים, ושאינו בנמצא באיראן דבר הנקרא "פרסי" או "ציוויליזציה פרסית", אלא רק ציוויליזציה אסלאמית ודתו הערבית של הנביא מוחמד. הוא טען שגם מכונני המהפכה האסלאמית היו ממוצא ערבי, ואף המנהיג ח'אמנהאי נושא תואר 'סייד', המעיד על מוצאו משושלת

325 רהבר, נג'אתפ'ור ומוסוינז'אד, "קדרת נרם, אנקלאב אסלאמי", עמ' 19-26.

326 מאיר ליטבק, "הלאומיות באיראן מהפלה לרפובליקה האסלאמית", **זמנים – רבעון להיסטוריה**, גיליון 143, עמ' 24-37.

ערבית של צאצאי הנביא.³²⁷ הפצת הסרטון עוררה סערה בקרב גולשים איראנים באינטרנט ותגובות זועמות מצד בלוגרים איראנים. אחד הבלוגרים כתב בתגובה לדברי נצראללה שהם משקפים את המציאות שבה האומה האיראנית, התרבות האיראנית, הציוויליזציה האיראנית ומשאביה של איראן שבויים בידי זרים.³²⁸ התחושות הלאומיות האיראניות מתורגמות לעיתים לגילויי גזענות, בייחוד כלפי הערבים. במקרים שבהם התעוררה מתיחות בין איראן לשכנותיה הערביות נרשמו לא אחת גילויי גזענות והסתה באמצעי התקשורת וברשתות החברתיות באיראן. גילויים אלה אינם רק תוצר של חילוקי דעות על בסיס פוליטי בין איראן לשכנותיה, שכן הם מונעים גם מתחושת עליונות אתנית ותרבותית. אימוץ האסלאם על ידי האיראנים לא הפיג את המתיחות שהתקיימה ביניהם לבין הערבים, ואף הביא להחרפת המאבק ביניהם ולהתגברות התחרות התרבותית,³²⁹ אשר מציבה בפני איראן מגבלה יסודית בבואה לבסס את עצמה כגורם כוח משמעותי במרחב הערבי. כמדינה בעלת רוב פרסי היא נתפסת גם בעיני בעלות בריתה בעולם הערבי כגורם זר, הנוהג באופן מתנשא ולעיתים אף גזעני כלפי שכניו הערבים. כך למשל, מחקרה של חנין ע'דאר חשף באמצעות ראיונות עם לוחמי חזבאללה בסוריה את משבר האמון בין הארגון לבין מפקדי משמרות המהפכה בסוריה שהתייחסו, לטענת הלוחמים, בזלזול ובהתנשאות לעמיתיהם הלבנונים ולשיעים האחרים הפועלים בחסותם במדינה.³³⁰

מאמצים איראניים לקירוב בין שיעים לסונים

מאז כינונה ב-1979 נקטה הרפובליקה האסלאמית מדיניות רשמית, שנועדה לגשר על הפער בין שיעה וסונה והטיפה לאחדות מוסלמית ולהתקרבות בין שתי האסכולות האסלאמיות. עוד לפני המהפכה הטיף ח'ומיני לאחדות אסלאמית נגד האימפריאליזם המערבי וקרא לסונים ולשיעים לזנוח את חילוקי הדעות ביניהם. יתר על כן, כדי לספק לגיטימיות היסטורית לתפיסת שלטון חכם ההלכה, הוא הציג את הח'ליפות הסונית כעדות לקיומה הנמשך של

327 "סח'נאן בחת' בראנג'יז דביר כל חזבאללה דר בארה תמדן איראני" [נאום מעורר מחלוקת של מזכ"ל חזבאללה בנוגע לציוויליזציה האיראנית], BBC בפרסית, 8 בנובמבר 2010.

328 "חסן נצראללה בא תמאם בישעוריש פהמיד כה איראן בה גרוגאן גרפתה שדה אסת" [חסן נצראללה, עם כל חוסר ההכרה שלו, הבין שאיראן נלקחה כבת ערובה], הבלוג greenmanifesto.wordpress.com, 7 בנובמבר 2010. <http://tinyurl.com/mvjwjeet>

Shirin T. Hunter, "Iran and the Arab World", in: Miron Rezun (ed.), *Iran at the Crossroads: Global Relations in a Turbulent Decade* (Taylor & Francis, 1990), p. 98.

330 Hanin Ghaddar, "Hezbollah-Iran Dynamics: A Proxy, Not a Partner", Policy Watch, no. 3104, 12 April 2019, The Washington Institute for Near East Policy.

ממשלה אסלאמית לאחר מות הנביא. הוא אף שיבח את שני הח'ליפים אבו־בכר ועומר על שמירת הדוגמה האישית של הנביא, אם כי הוסיף שהם טעו בעניינים אחרים.³³¹ באוקטובר 1979 פרסם ח'ומיני פסק הלכה שהתיר לעולי רגל איראנים להתפלל מאחורי אימאם סוני במכה ובמדינה. באותה שנה נאסר על פרסום כתבים שיעיים הכוללים קללות נגד שלושת הח'ליפים הראשונים, ובינואר 1982 השיקה איראן את 'שבוע האחדות' השנתי בשבוע שבו מצוין יום הולדתו של הנביא מוחמד, ואת הוועידה הבינלאומית השנתית סביב רעיון האחדות המוסלמית בהשתתפות אנשי דת סונים ושיעים מאיראן וממדינות אחרות.³³² בעקבות מותו של ח'ומיני ביוני 1989 הגביר ח'אמנהאי את המאמצים לפנות לסונים. כבר ב־1989 הוא הצהיר שעיסוק היתר בוויכוחי העבר מסכל את האחדות המוסלמית. "העבר הוא עבר, ולא ניתן לעשות דבר בעניין זה, אך המוסלמים צריכים להתמקד בחובותיהם בפני האל בהווה אם הם רוצים להשיג אחדות".³³³ ככל שהשסע השיעי־סוני העמיק הלן ח'אמנהאי על כך שבמקום לקדם אחדות המוסלמים נאבקים בינם לבין עצמם, וטען כי חילוקי הדעות בקרב העולם המוסלמי נכפו על ידי האימפריאליסטים בהובלת ארצות הברית וישראל, שידעו כי אם האומה המוסלמית הייתה מאוחדת, היא הייתה כובשת את העולם.³³⁴ החל מראשית שנות ה־90 הקימו השלטונות האיראניים ארגונים שעודדו את הרעיון של אחדות האסכולות האסלאמיות, ובראשם האגודה לקירוב בין האסכולות האסלאמיות (מג'מע ג'האני תקריב מד'אהב אסלאמי), שפעלה משנות ה־40 עד שנות ה־60 בהנהגת מצרים, והוקמה מחדש ב־1990 בלשכת מנהיג איראן.³³⁵ אגודה זו, הפועלת לצד אגודת אהל אל־בית, מקיימת שורה של פעילויות דתיות, למשל כינוס ועידות המעודדות הידברות בין מוסלמים סונים ושיעים וארגון תוכניות למוסלמים סונים ללמוד אסלאם במכללות הדתיות בקום.

Meir Litvak, *Know Thy Enemy: Evolving Attitudes towards "Others" in Modern Shi'i Thought and Practice* (Leiden: Brill, 2021), pp. 117-118. 331

Wilfried Buchta, "The Failed Pan-Islamic Program of the Islamic Republic: Views of the Liberal Reformers of the Religious Semi-Opportunity", in: Keddie & Matthee, pp. 281-283. 332

Litvak, *Know Thy Enemy*, p. 121. 333

שם. 334

Wilfried Buchta, "Tehran's Ecumenical Society (Majma' al-Taqrīb): A Veritable Ecumenical Revival or a Trojan Horse of Iran?", in: Werner Ende & Rainer Brunner (eds.), *Twelver Shia in Modern Times: Religious Culture and Political History* (Leiden: Brill, 2001), pp. 333-353. 335

בשנים האחרונות קיימו ראשי האגודה לקירוב בין האסכולות ביקורים בסוריה ובעיראק במטרה לקדם דיאלוג בין סונים לשיעים. ביולי 2016 הגיע מזכ"ל האגודה איתאללה מוחסן אראכי לביקור בסוריה, שבמהלכו נפגש עם בכירים סורים וביקר במרכזי דת אסלאמיים. בפגישה עם ראש ממשלת סוריה עמאד מוחמד דיב ח'מיס אמר איש הדת הבכיר כי הציג בפניו שר ההקדשים הסורי הצעה להרחבת האחדות האסלאמית בסוריה באמצעות הקמת מסגרות לדיאלוג בין אנשי דת מוסלמים שיעים וסונים, לשם קירוב בין האסכולות השונות באסלאם. כמו כן סיכמו השניים על הרחבת שיתוף הפעולה בין האגודה לקירוב בין האסכולות באסלאם למשרד ההקדשים הסורי.³³⁶ באפריל 2021 הגיע מזכ"ל האגודה חוג'ת אל-אסלאם חמיד שהריארי לביקור בעיראק, שבמהלכו נפגש עם אנשי דת, פוליטיקאים ובכירים מקומיים. בפגישה עם איש הדת השיעי הבכיר איתאללה שיח' מהדי כרבלאי קרא שהריארי לדיאלוג בין אנשי דת סונים ושיעים לשם קידום אחדות מוסלמית. זאת לנוכח המאמצים מצד אויבי המוסלמים לפצל בין מדינות האסלאם. בפגישה עם ראשי שבטים ובכירים בעיר כרבלא אמר איש הדת השיעי כי ארצות הברית והציונות ניסו לפצל את עיראק באמצעות יצירת פילוג בין הקבוצות השונות במדינה, אך העם העיראקי הכשיל את מאמציהם בזכות אחדותו.³³⁷ המערכה ההסברתית בהובלת שלטונות איראן נועדה לקדם את האידיאל של הרמוניה אסלאמית. מאמרים בפרסית, בערבית, באורדו ובאינדונזית, ספרים, אתרי אינטרנט ושלטי חוצות העבירו את המסר כי הסונה והשיעה הן אחיות תאומות, וכי ההבדלים בין האסכולות הם טכניים ואינם משמעותיים.³³⁸

גל המחאה שפקד את העולם הערבי מינואר 2011 כוון במקורו נגד המשטרים הערביים הכושלים. ואולם מספר תהליכים בוזזמניים העניקו לטלטלה הערבית אופי של עימות עדתי אלים בין הרוב הסוני למיעוט השיעי. מסגור העימותים השונים כמאבק סוני-שיעי פגע במאמציה של איראן להתבסס כמנהיגת עולם האסלאם בהסכמתו של הרוב הסוני. לאיראן היה ברור כי המציאות הדמוגרפית באזור של רוב סוני ומיעוט שיעי אינה בת-שינוי,

336 "איתאללה אראכי: דולת סוריה בה נשר צחיח אסלאם בפ'רדאזנד" [ממשלת סוריה צריכה להפיץ את האסלאם הנכון], סוכנות הידיעות ח'ברגזארי דאנשג'ו, 27 ביולי 2016.

337 "וחדת מלתהא-י איראן ועראק בראי מקאבלה בא צ'אלשהא-י פרארוי ג'האן אסלאם" [אחדות העמים באיראן ובעיראק לשם מאבק עם האתגרים שבפתח עולם האסלאם], סוכנות הידיעות אירנ"א, 9 באפריל 2021.

338 Ze'ev Maghen, "Unity or Hegemony? Iranian Attitudes to the Sunni-Shi'i Divide", in: Ofra Bengio & Meir Litvak (eds.), *The Sunna and Shi'a in History: Division and Ecumenism in the Muslim Middle East* (New York: Palgrave Macmillan, 2011), p. 184.

ולכן פתרון צבאי של העימותים העדתיים אינו ישים. לפיכך נקטו השיעים ואיראן בראשם שתי דרכי פעולה המשלימות זו את זו, שנועדו להחליש או לעמעם את האופי העדתי של העימותים ולבנות גשרים אל הזרם המרכזי באסלאם הסוני. המהלך הראשון העלה על נס את האחדות האסלאמית – הסונית־שיעית – נגד אויבי האסלאם החיצוניים והפנימיים, ובראשם ארצות הברית וישראל. קו הפעולה השני הציג את הוואהבים ואת הארגונים הסלפיים־ג'האדיסטיים כאחראים לשפיכות הדמים הפנים־אסלאמית כאויב המשותף של האסלאם הנכון, המשותף לסונים המתונים ולשיעים, וכמי שפועלים בשירותם של האויבים החיצוניים. כחלק ממדיניות זו כינסה איראן מאז פרוץ הטלטלה הערבית ועידות אסלאמיות לקירוב בין הזרמים האסלאמיים, שבהן נכחו מאות אנשי דת, רובם סונים, מעשרות מדינות שונות.³³⁹

המנהיג ח'אמנהאי הדגיש במספר הזדמנויות כי הרפובליקה האסלאמית מונעת מתוך אמונה בסולידריות האסלאמית ומחויבת לתמוך ב"מדוכאים" בכל מקום שבו יהיו. הוא התגאה בעובדה שבתמיכתה במדוכאים איראן אינה מתייחסת להשתייכותם העדתית, והיא מגישה אותו סיוע לאחים השיעים בלבנון ולאחים הסונים בעזה.³⁴⁰ בכירים איראנים נוספים העבירו מסרים דומים. בנאום בוועידת האחדות האסלאמית הבינלאומית, שהתקיימה בטהראן בדצמבר 2015, דחה הנשיא רוחאני את הטענות בנוגע להיווצרותו של "סהר שיעי" בהובלה איראנית במזרח התיכון, ואמר כי מבחינת איראן אין "סהר שיעי" ו"סהר סוני" אלא רק "ירח אסלאמי", וכי היא תומכת באחדות כלל־אסלאמית. הוא טען כי למוסלמים יש רק זהות אחת והיא הזהות האסלאמית.³⁴¹ נציג המנהיג במשמרות המהפכה חוג'ת אל־אסלאם עלי סעידי אמר בריאיון עיתונאי כי איראן אינה חותרת לשליטה שיעית בעולם, אלא פועלת בשם האסלאם כולו. הוא ציין כי ח'ומיני וח'אמנהאי מעולם לא דגלו בתפיסות שיעיות פרטיקולריות, ובהתאם לכך תומכת איראן הן בחמאס והן בחזבאללה.³⁴² מפקד כוח קודס סולימאני הצהיר אף הוא כי איראן חותרת לסולידריות ולאחווה בין הסונים לשיעים, וכי מעולם לא פעלה להמרת סונים לשיעה. הוא האשים את אויביה של איראן

339 מאיר ליטבק, "איראן, השיעה והטלטלה הערבית: התגובה האידיאולוגית", **עדכן אסטרטגי**, כרך 24, גיליון 1, המכון למחקרי ביטחון לאומי, ינואר 2021, עמ' 62-63.

340 ליטבק, "איראן, השיעה והטלטלה", עמ' 62.

341 "מא הלאל שיעה וסני נדארים, מא יכ בדר אסלאמי דארים" [אין לנו סהר שיעי וסוני, יש לנו ירח אסלאמי], משרק ניוז, 27 בדצמבר 2015.

342 "סעידי: מרזהאי אנקלאב אסלאמי דר באב אלמנדב אסת" [סעידי: גבולות המהפכה האסלאמית הם בבאב אל־מנדב], משרק ניוז, 9 ביוני 2015.

בהקמת הארגונים הסוניים הרדיקליים כדי להכניע את איראן והשיעה.³⁴³ בנאום לרגל 'יום המסגד העולמי' טען סולימאני כי איראן אינה מסייעת לפלסטין בשל "אינטרסים שיעיים", וכי היא לא תתמוך בפלסטינים שיצהירו על עצמם שהם שיעים, מכיון ש-99.99 אחוזים מהפלסטינים הם סונים.³⁴⁴

המאמץ להציג את חילוקי הדעות התיאולוגיים בין הסונים לשיעים כסוגיות היסטוריות בעיקרן, שחשיבותן פחותה בהווה, חייב הערכה מחודשת של מספר עקרונות יסוד בשיעה, וכן פעולה לביטול מספר פרקטיקות דתיות פופולריות שעוררו את זעמם של הסונים במשך מאות שנים. כחלק מהשאפה לשכך את העוינות העדתית הגביר ח'אמנהאי את המאמץ שבו החל שנים קודם לכן – להביא לביטולם הסופי של טקסי ה"התנערות" והקללות, שהשיעים קיימו בימי שישי כנגד שלושת הח'ליפים הראשונים באסלאם, הנחשבים בעיניהם כמי שגזלו מעלי, חתנו ובן-דודו של הנביא מוחמד, את ירושת הנביא.³⁴⁵ כמו כן פעלו לשכתו של ח'אמנהאי ואנשי דת בכירים להרגעת חששותיהם של שיעים מן השורה מכך שהמסטר פועל לאימוץ עיקרי האמונה הסוניים, וכן חשדות מצד סונים כאילו הדיבורים על אחדות מסתירים שאיפה שיעית להמיר את דתם של הסונים לשיעה. הדוברים השיעים השונים הדגישו כי כל קבוצה צריכה לשמור על זהותה, וכי כל סוני הרוצה להפוך לשיעי צריך לעשות זאת רק בעקבות לימוד ודיון למדני.³⁴⁶

המאמץ מצד הרפובליקה האסלאמית לטשטש את השסע הסוני-שיעי ניכר גם במהלך המלחמה בעזה. הוא נועד למנוע פגיעה במאמציה של איראן לגייס את תמיכת דעת הקהל המוסלמית והערבית במערכה נגד ישראל ולהתמודד עם התנגדות אפשרית מצד סונים ושיעים לתמיכתה בפלסטינים, ובפרט בחמאס. מאז פרוץ המלחמה בעזה טענו בכירים איראנים כי הגברת האחדות בין שיעים וסונים תחזק את עולם האסלאם. כך למשל טען חוג'ת אל-אסלאם אחמד באוקאר, ראש הלשכה של נציגי המנהיג לענייני סונים כי ככל שהדיאלוג בין סונים לשיעים יתרחב, הדבר יעלה את עולם האסלאם על מסלולו הנכון. שגריר איראן בלבנון מוג'תבא אמיני אמר בריאיון עיתונאי כי תמיכת קבוצות ההתנגדות בחמאס מעידה על האחדות בין השיעים לסונים. הוא ציין כי הן הסונים והן השיעים מאמינים

343 "סרדאר קאסם סלימאני: המוארה ג'אן מא ספ'ר סניהא בודה אסת" [סרדאר קאסם סלימאני: חיינו תמיד הוקדשו להגנה על הסונים], **דניא'י אקתצאד**, 14 במארס 2016.

344 "סרדאר סלימאני: בא ח'טר פתנה מד'הבי דר דאח'ל מואג'הים" [סרדאר סלימאני: אנו ניצבים בפני סכנה של מלחמת אחים דתית מבפנים], פרדא ניוז, 20 באוגוסט 2017.

345 ליטבק, "איראן, השיעה והטלטלה", עמ' 63.

346 שם, עמ' 64.

בתרבות המהדויות (האמונה בשובו של המהדי) חרף חילוקי דעות פרשניים. לדבריו, פעולות חמאס נתמכות על ידי כלל קבוצות ההתנגדות, לרבות איראנים, סורים, לבנונים, תימנים ועיראקים, והדבר מעיד על האחדות בין שיעים לסונים. הוא הוסיף כי האחדות בין שיעים וסונים נגד ישראל הייתה מעמודי התווך המחשבתיים של מכון המהפכה, איתאללה ח'ומיני.³⁴⁷

עוצמה רכה איראנית מול השיעים

חרף המאמצים לקדם אחדות שיעית-סונית, לא שינתה הרפובליקה האסלאמית את זהותה השיעית, כפי שהדבר ניכר גם בחוקת איראן, הקובעת כי השיעה התריעשרית היא דת המדינה ואחד הקריטריונים למועמדים לתפקיד מנהיג איראן או נשיא הרפובליקה, וכן ביחס המפלה מצד הרפובליקה האסלאמית כלפי המיעוט הסוני במדינה. גם אנשי דת שיעים הלינו על היחס הדוגמטי מצד חלקים בממסד הדתי השיעי כלפי הסונים. כך למשל טען איש הדת השיעי נעמתאללה צאלחי נג'פאבאדי במאמרו 'אחדות אסלאמית' משנת 1985, שנאסר לפרסום על ידי הממסד הדתי בקום זמן קצר לאחר פרסומו, שמעט מאוד נעשה באיראן כדי ליצור אקלים ידידותי בין השיעים והסונים. הוא טען כי האווירה התרבותית והרוחנית בקום לאחר המהפכה עודנה מתאפיינת במידה רבה של דוגמטיות וקיצוניות, וכי אנשי דת שיעים רבים ממשיכים לראות בסונים טמאים (נג'ס) ומסרבים להכיר בהם כמוסלמים שווים.³⁴⁸ גם טקסי הקללות נגד הח'ליפים הראשונים נמשכו בקרב מאמינים פשוטים חרף מאמצי השלטונות למנוע אותם.³⁴⁹

אף כי איראן לא הגבילה את מאמציה למוסלמים שיעים ולא התנתה את הסיוע שהגישה לתנועות ולארגונים אסלאמיים בעולם בנכונותם לאמץ את האסלאם השיעי, היא נתנה עדיפות לביסוס מעמדה והשפעתה בקרב שיעים. זאת ועוד, חלק מפעילות ההסברה שלה, שכוונה למוסלמים סונים, כללה ניסיונות ליצור זיקה לאסלאם השיעי. כך למשל, במהלך מבצע עופרת יצוקה בשלהי 2008 ובראשית 2009 ביקשו חוגים שמרניים באיראן לקשור בין מאבק הפלסטינים בעזה לימי האבל על מות הקדושים של האימאם חוסיין בקרב כרבלא במאה השביעית (תאסועא ועאשורא), שצוינו במקביל למבצע. לסיפור העאשורא יש תפקיד מרכזי בטיפוח תרבות ההקרבה העצמית באיראן, וציון ימי האבל בעיצומה

347 רז צימט, "מאמצים איראנים לטשטש את השסע השיעי-סוני על רקע המלחמה בעזה", מרכז המידע למודיעין ולטרור ע"ש אלוף מאיר עמית, 2 בדצמבר 2023, עמ' 4-2.

348 Buchta, "The Failed Pan-Islamic Program," pp. 287-288.

349 Litvak, *Know Thy Enemy*, p. 127.

של הלחימה הקנה לאירועים בעזה משמעות סמלית דתית מיוחדת שנוצלה היטב על ידי פוליטיקאים בכירים, אנשי דת ואמצעי תקשורת במדינה. רפסנג'אני, למשל, התייחס בדרשת יום שישי באוניברסיטת טהראן לאירועי אותם הימים בעזה, ועשה הקבלה ביניהם ובין הטבח שביצעו בני שושלת בית אומיה באמאם חוסיין ובתומכיו. האירועים בעזה, אמר רפסנג'אני, מייצגים את מהותו של הג'האד שמטרתו להיאבק נגד הרשע, והאויב הציוני הוא רע כמו אויבו של האימאם חוסיין ואף רע ממנו. ברומזו למדינות ערב המתייצבות לצידה של ישראל השווה רפסנג'אני את התומכים במתקפה בעזה לאלה שהתייצבו לצד הח'ליפה האומיי יזיד בקרב כרבלא.³⁵⁰ גם לאחר שחלפו ימי העאשורא המשיכה איראן במאמצים ליצור זיקה בין הפלסטינים ובין השיעה. במאמר שפורסם בכמה אתרי אינטרנט המזוהים עם הזרם השמרני באיראן נטען כי הדת והאמונות של חמאס והפלסטינים קרובות לאסלאם השיעי. זאת מכיוון שרוב הפלסטינים משתייכים לאסכולה השאפעיית באסלאם הסוני, הנחשבת לקרובה ביותר מבין ארבע האסכולות באסלאם לשיעה בשל הכבוד שהיא רוחשת לצאצאי בית עלי. במאמר נמנו מסגדים ברצועת עזה ובגדה המערבית הנקראים על שם אישים מרכזיים באסלאם השיעי, בין היתר: עלי בן אבו־טאלב, פאטמה אלזהראא' אשתו של עלי וחוסיין בן־עלי. כמו כן צוטטו במאמר דבריו של איתאללה מורתזא מוטהרי, מהוגיה הבולטים של המהפכה האסלאמית, אשר דחה בנאום שנשא ב־1970 את הטענות שלפיהן הפלסטינים הם אויבי השיעה.³⁵¹

מסרים דומים הופיעו בתקשורת האיראנית גם במהלך המלחמה בעזה. במאמר פרשנות פרי עטו של איש הדת חוג'ת אל־אסלאם חמיד־רזא ע'ריב רזא, שהתפרסם באתר החדשות קודס אונליין תחת הכותרת: "עובדות על דתם של תושבי פלסטין: נאצבים [כינוי שיעי לאויבם של האמאם השיעי הראשון, עלי בן אבו־טאלב, וצאצאיו] או שאפעים?" נכתב כי רוב תושבי פלסטין הם שאפעים וכי מייסד האסכולה השאפעיית עצמו, אבו־עבדאללה מחמד אבן אדריס שאפעי, נולד בעזה. לטענת איש הדת השיעי, ההכרזה כי מוסלמי המשתייך לאסכולה דתית אחרת הוא כופר נועדה להחליש את העולם המוסלמי. לטענת איש הדת, אנשי הדת השיעים הבכירים ("מקורות החיקוי") מעולם לא הגדירו את הפלסטינים כנאצבים וקראו להגן על המוסלמים בפלסטין מפני הציונים. בהתייחסו לדתם של הפלסטינים טען ע'ריב רזא כי פלסטינים רבים מעניקים לילדיהם שמות של בני משפחת הנביא (אהל אל־בית), וכי בעזה ובגדה המערבית פועלים מסגדים הנקראים על שם עלי, חסין ופאטמה, ובהם:

350 צימט, "לאומיות, אסלאם שיעי", עמ' 90.

351 שם.

מסגדים על שם עלי בן אבו־טאלב בעזה ובחוארה, מסגדים על שם חסין בן עלי בעזה ובחברון ומסגדים על שם פאטמה בטול כרם ובשכם. הוא ציין כי דוקטרינת המהדוֹיִת מילאה תפקיד מרכזי במהלך האינתיפאדה השנייה כדרך לגיוס לוחמים נגד הציונות. כך למשל נצ'אל פרחאת, מהפעילים המרכזיים בזרוע הצבאית של חמאס, שעסק בייצור רקטות קסאם בעזה ונהרג ב־2003, התייחס בצוואתו לשובו הצפוי של המהדי ביום הדין. איש הדת השיעי מאוניברסיטת אצפהאן, חוג'ת אל־אסלאם חמזה עלי בהראמי, מתח אף הוא ביקורת על אלה המציגים את חמאס כאויבי השיעה. בכנס שהתקיים בשיתוף פעולה עם ארגון הבסיג' של המרצים במחוז אצפהאן תחת הכותרת "האם חמאס היא תנועה סלפית־נאצבית?" טען בהראמי כי היחידים שראויים לכינוי הגנאי "נאצבים" הם קבוצת תומכיו של מעאויה, הח'ליפה הראשון משושלת בית אומיה, שסירבו לקבל את עלי בן אבו־טאלב בתור הח'ליפה הרביעי באסלאם. לעומת זאת כלל המוסלמים הסונים, לרבות תנועת האחים המוסלמים, מכירים בח'ליפות של עלי ורוחשים כלפיו כבוד. הוא הוסיף כי האחים המוסלמים מדגישים את הג'האד נגד הציונות וארצות הברית ואינם מפגינים עוינות כלפי השיעים. זאת בשונה מדאע"ש, שאינו מבחין בין חמאס לישראל ומחשיב את שניהם ככופרים. עוד ציין בהראמי כי מייסד האסכולה השאפעיית הואשם על ידי חסידי האסכולה החנבלית הקיצונית באהדה כלפי השיעים, ומשום כך נאלץ לברוח מעיראק למצרים. הוא אף שימש מקור חשוב לכתיבה מאוחרת נגד תפיסתם הקיצונית של הוואאבים בערב הסעודית.³⁵²

בשנים האחרונות הרחיבה איראן את פעילותה בתחום הדת והתרבות בעיראק ובסוריה, והיא משקיעה מאמצים רבים להפצת תורתה השיעית. בין היתר משקיעה איראן מאמצים בהרחבה ובבניית מסגדים בערים הקדושות לשיעה בעיראק, נג'ף וכרבלא, המשמשות יעדים מרכזיים לעולי רגל מרחבי העולם. כך למשל הושקעו מאות מיליוני דולרים בפרויקט לפיתוח ולהרחבת קבר האימאם חוסיין בכרבלא. חסן פלארכ, העומד בראש 'המטה לשיפוץ המקומות הקדושים', מוביל את הפרויקט שהוקם בהנחיית מנהיג איראן ומנוהל באמצעות אנשי משמרות המהפכה, במטרה לשפץ את המקומות הקדושים לשיעה בעיראק ובסוריה.³⁵³ גם בסוריה מעורבת איראן בשיקום המקומות הקדושים לשיעה שנפגעו במלחמת האזרחים, ובראשם מתחם קבר א־סיידה זינב בפאתיה הדרומיים של דמשק. בשנים האחרונות רכשה איראן בתים רבים באזור המתחם. העצמת האתרים הללו, עידוד התיירות הדתית אליהם והפיכתם למרכזים מובילים ללימודי שיעה נועדו לחזק את הזהות השיעית במדינה.

352 צימט, "מאמצים איראנים", עמ' 7-5.

353 John Davison, "Iran expands shrines and influence in Iraq", Reuters, December 2, 2020.

בנובמבר 2018 ביקר פלארכ בסוריה על מנת לפקח על פרויקט השיקום שמבצעת איראן בסמוך למתחם קבר זינב. בהודעה מטעם מחלקת ההסברה של המטה לשיקום המקומות הקדושים נאמר כי לאחר השלמת פרויקט השיקום של מתחם הקבר מתוכננת הקמת בית הארחה בן שלוש קומות על שטח של 1,500 מ"ר, עבור עולי הרגל הפוקדים את המקום.³⁵⁴ המאמצים האיראניים להרחיב את תפוצת השיעה ניכרים גם בהקמתם של מרכזי דת ותרבות במזרח סוריה המשמשים להפצת השיעה, לרוב דרך דרשות של אנשי דת. ביוני 2019 נשלחה משלחת מטיפים וקוראי קוראן איראנים לסוריה. אלה השתתפו בטקסים דתיים במספר ערים ברחבי סוריה. על רקע הביקור דיווחה סוכנות ידיעות איראנית כי בכוונת איראן להרחיב את הפעילות הדתית בסוריה ולהקים מרכזים ללימוד קוראן ברחבי המדינה.³⁵⁵ בכמה מקרים דיווחו מקורות אופוזיציה סורים על הפיכתם של מסגדים סוניים למרכזים דתיים שיעיים. כך למשל דיווח ערוץ חדשות סורי במאי 2021 על הפיכת מסגד סוני בעיירה אל-ע'ברה שבאזור אל-בוכמאל בגבול סוריה-עיראק למרכז דתי שיעי (חוסיניה). על פי דיווח זה, כרזות ודגלים שיעיים הוצבו מעל המסגד ונאסר על התושבים הסונים המתגוררים במקום, המאוכלס באופן מוחלט על ידי סונים, להתקרב אליו, באמצעות הצבת פיקוח של חברי מיליציות פרו-איראניות.³⁵⁶

במזרח סוריה פועלת איראן להרחבת השפעתה הדתית-תרבותית באמצעות מרכזי תרבות, הפועלים לגיוס תמיכה ולהפצת השיעה בקרב האוכלוסייה המקומית. מרכז התרבות העיקרי הוקם בדיר א-זור בשנת 2018 והוא פועל באמצעות שלוחות מקומיות גם באזורים נוספים במזרח סוריה. נוסף על פעילות תרבות ופנאי מספק המרכז גם שירותי רפואה וחינוך חינוך, ובכלל זה שיעורי העשרה לתלמידים וקורסי אנגלית ומחשבים.³⁵⁷ כמו כן מקיים המרכז פעילות הסברה לקידום ערכי המהפכה האסלאמית. בספטמבר 2021 דיווח אתר חדשות סורי אופוזיציוני מפי מקורות מקומיים בעיירה חטלה שמצפון לדיר א-זור, כי מרכז התרבות האיראני חילק סכומי כסף בשווי של כ-5,000 לירות סוריות לכל ילד שהשתתף

354 "תג'היז חרם חצ'רת זינב (ס) דר סוריה בה דסת איראניהא" [שיקום קבר זינב בסוריה בידי האיראנים], סוכנות הידיעות איסנ"א, 10 בנובמבר 2018.

355 "חצ'ור כאוראן קראני איראן דר סוריה" [נוכחות השיירה הקוראנית של איראן בסוריה], סוכנות הידיעות iqna, 9 ביוני 2019.

356 חשבון הטוויטר @DeirEzzorNow, 3 במאי 2021, מצוטט ב"מבט לאיראן" לתאריכים שבין 2 ל-13 במאי 2021, מרכז המידע למודיעין ולטרור ע"ש אלוף מאיר עמית.

357 "איראן צ'טור אז קדרת נרם דר אסתאן דיר אלזור סוריה אסתפאדה מיכנד?" [כיצד משתמשת איראן בעוצמה הרכה במחוז דיר א-זור בסוריה?], BBC בפרסית, 17 ביוני 2023.

בטקסי הארבעין לציון סיום ארבעים ימי האבל על מות האימאם השיעי חוסיין, שאורגנו על ידי המרכז ואגודות הקשורות לאיראן בעיירה.³⁵⁸

אחת הדרכים שהאיראנים נוקטים לביסוס מעמדם בסוריה היא ניסיון להגדיל את מספר השיעים במדינה באמצעות יישוב שיעים ביישובים שנחרבו, או שתושביהם ברחו במהלך המלחמה. המאמץ לשנות את המאזן הדמוגרפי בסוריה משרת גם את האינטרס של המשטר הסורי, המבוסס במידה רבה על העדה העלווית, שנחשבה במשך מאות בשנים למינות באסלאם. רק ב-1974 פרסם חכם הדת השיעי הנודע מוסא אל-צדר, שהיה בברית עם הנשיא חאפז אל-אסד, פסק הלכה (פתוא) שבו קבע שכיתה זו היא חלק מהשיעה. הקשרים העלוויים-שיעיים התחזקו עם המהפכה האסלאמית באיראן ומאז נעשו מספר ניסיונות סורים-איראניים, שהצלחתם נותרה מוגבלת ביותר, לקרב את העלוויים לשיעה התריעשרית. כך למשל, בשנות ה-80 הקים ג'מיל אל-אסד, אחיו של הנשיא דאז, עמותת צדקה בשם אל-מורתצ'א, שקראה לאוכלוסיית העלוויים הסורית לאמץ את השיעה התריעשרית ואף שלחה מאות סורים ללימודי דת שיעיים בקום, כדי שישמשו שליחי האמונה בארצם.³⁵⁹

מאחר שהאיראנים מבינים כי הדמוגרפיה בסוריה רחוקה מלהבטיח הגמוניה שיעית, הם מתמקדים באזורים החשובים להם מבחינה אסטרטגית: בערים הגדולות ובגבולות עם עיראק ולבנון. בהתאם לכך, במהלך מלחמת האזרחים ביצעו האיראנים ושלוחיהם חילופי אוכלוסין שיעים-סונים, לעיתים בכוח ופעמים כחלק מהסכמי הפסקת אש עם ארגוני המורדים. אחת הדוגמאות הבולטות לכך היא העיירה אל-קציר – מובלעת סונית באזור עלווי ושיעי השוכנת על צומת דרכים המוביל מגבול לבנון לעיר ח'ומס. העיירה הייתה מוקד מרכזי לכוחות המורדים בתחילת מלחמת האזרחים וקרבות קשים התנהלו בה ובסביבתה, שבמהלכם תושביה נמלטו ממנה, עד שבמחצית 2013 היא נכבשה בידי כוחות חזבאללה וצבא סוריה. איראן, שהבינה את מיקומה האסטרטגי של העיירה, הפכה את האזור לבסיס חזבאללה ויישבה בו שיעים מלבנון ומסוריה.³⁶⁰

האופוזיציה הסורית האשימה את איראן במספר הזדמנויות בניסיון לשנות את ההרכב הדמוגרפי גם באזורים הסמוכים לבירה דמשק. כך למשל טענו מקורות באופוזיציה כי איראן

358 צדא אל-שרקיה, 28 בספטמבר 2021, מצוטט ב"מבט לאיראן" לתאריכים שבין 14 בספטמבר ל-7 באוקטובר 2021, מרכז המידע למודיעין ולטרור ע"ש אלוף מאיר עמית.

359 יוגב אלבז, "כאן כדי להישאר: מעורבות איראן בסוריה 2011-2021", **עדכן אסטרטגי**, כרך 24, גיליון 4, המכון למחקרי ביטחון לאומי, עמ' 74.

360 שם, עמ' 75.

דרשה שבמסגרת פתרון המשבר בסוריה יועברו התושבים הסונים המתגוררים בזבדאני שבדרום-מערב סוריה לשטחים שבשליטת המורדים בצפון סוריה, ואילו תושבים שיעים המתגוררים בכפרים השיעים פועה וכפריא יועברו לשטחים שבשליטת המשטר הסורי.³⁶¹ בדצמבר 2021 דיווחו מקורות סוריים כי כשישים משפחות עיראקיות שיעיות השתלטו בעידוד איראני ובסיוע משמרות המהפכה והמיליציות הפרו־איראניות על בתי מגורים בעיר תדמור, במסגרת המאמצים האיראניים לשנות את אופייה הדמוגרפי של העיר. על פי דיווח זה עברו המשפחות מהעיר אל־בוכמאל למבנים בתדמור, שעליהם השתלטו מיליציות פרו־איראניות.³⁶²

נוסף על כך משקיעה איראן בתחום החינוך בסוריה ובעיראק. בעשור האחרון פתחה איראן עשרות בתי ספר פרטיים שיעיים בכמה ערים ברחבי סוריה, וכן שלוחות של אוניברסיטאות איראניות המציעות בין היתר קורסי דת.³⁶³ באפריל 2016 פגש שר ההשכלה הגבוהה הסורי מוחמד עאמר מרדיני את שגריר איראן בדמשק וחתם עימו על הסכם לחילופי סטודנטים, שבמסגרתו התחייבה איראן להעניק 200 מלגות לסטודנטים סורים מדי שנה.³⁶⁴ בראשית 2018 סיכם עלי־אכבר ולאיית, יועצו לעניינים בינלאומיים של מנהיג איראן העומד בראש רשת האוניברסיטאות והמכללות הפרטית אזאד, עם נשיא סוריה על הקמת סניפים של האוניברסיטה בכמה ערים ברחבי המדינה.³⁶⁵ הסכם דומה נחתם בפברואר 2019 בין אוניברסיטת אזאד למשרד ההשכלה הגבוהה והמחקר המדעי העיראקי. ההסכם נועד לאפשר את הרחבת שיתוף הפעולה המדעי, המחקרי והאקדמי בין שתי המדינות, ובכלל זה עריכת מחקרים וכנסים משותפים.³⁶⁶

במסגרת הפעילות החינוכית נודעת חשיבות מיוחדת לאוניברסיטת מוצטפא, שהוקמה בשנת 2007 במטרה להכשיר אנשי דת. היא פועלת בעשרות מדינות ברחבי העולם ומגייסת

361 אל־ג'זירה, 15 באוגוסט 2015, מצוטט ב"מבט לאיראן" לתאריכים שבין 9 ל־23 באוגוסט 2015, מרכז המידע למודיעין ולטרור ע"ש אלון מאיר עמית.

362 עין אל־פראת, 16 בדצמבר 2021, מצוטט ב"מבט לאיראן" לתאריכים שבין 9 ל־23 בדצמבר 2021, מרכז המידע למודיעין ולטרור ע"ש אלון מאיר עמית.

363 Ali Akbar, "Iran's soft power in Syria after the Syrian civil War", *Mediterranean Politics*, 363 June 14, 2021, p. 237.

364 שם, עמ' 234.

365 שם.

366 "ג'זאיות תואפקנאמה אמצ'א שדה מיאן וזארת אמוזש עאלי עראק ודאנשגאה אזאד אסלאמי איראן" [פרטי ההסכם שנחתם בין המשרד להשכלה גבוהה של עיראק ואוניברסיטת אזאד האסלאמית של איראן], תסנים, 13 בפברואר 2019.

אלפי סטודנטים ללימודים באיראן. חלק מהם נשלחים בתום לימודיהם להקים מרכזי תרבות שיעיים בארצותיהם.³⁶⁷ מוסד נוסף הלוקח חלק בפעילויות התרבותיות האיראניות הוא הארגון לתרבות וליחסים אסלאמיים (ICRO), שהוקם ב-1995 לתיאום פעילויות התרבות של איראן מחוץ לגבולותיה, לקידום תרבות איראנית-אסלאמית ברחבי העולם ולטיפוח קשרי התרבות של איראן. הוא כפוף למשרד ההכוונה האסלאמית וחברי המועצה המנהלת שלו ממונים על ידי המנהיג העליון. הוא גם ממנה את נציגי התרבות של איראן בחו"ל, הפועלים באופן עצמאי ולעיתים בשיתוף פעולה עם השגרירויות האיראניות. הם מנהלים את מרכזי התרבות האיראניים בחו"ל, מקיימים אירועי 'שבוע תרבות', תערוכות תרבות ואירועים אחרים בנושאי תרבות ודת, וכן מקיימים קשרים עם מוסדות תרבות מחוץ לגבולות איראן. הארגון גם מנהל את בית ההוצאה לאור אל-הודא, המפרסם ספרים בעשרות שפות בנושאים שונים הקשורים לאיראן, לתרבות האיראנית ולדת האסלאם.³⁶⁸

נוסף על כך פועלת איראן באמצעות רשות השידור הממלכתית, ובעשורים האחרונים הקדישה מאמץ רב בהשקעה כספית ניכרת לבניית מערך שידורים רחב בשפות זרות בטלוויזיה, ברדיו ובאינטרנט, במסגרת המערכה הרכה שהיא מנהלת מחוץ לגבולותיה. השירות הבינלאומי של רשות השידור האיראנית פועל בשפות שונות כדי לקדם תרבות איראנית-אסלאמית ולהפיץ את העמדות ואת האידיאולוגיה הרשמית של הרפובליקה האסלאמית בתקשורת העולמית. ב-2003 החלה איראן להפעיל את ערוץ הטלוויזיה בערבית אל-עאלם, וב-2006 הושק השירות השני בערבית אל-כות'ר, המתמקד בענייני דת בקרב השיעים. ב-2007 נוסדה Press TV בשפה האנגלית, במטרה לאזן את הסיקור התקשורתי העוין ביחס לאיראן בתקשורת העולמית. ב-2011 נוסדה Hispan TV בספרדית, המכוונת לדעת הקהל בספרד ובאמריקה הלטינית.³⁶⁹ במאי 2021 ביקר ראש רשות השידור האיראנית פימאן ג'בלי בלבנון ונפגש עם מזכ"ל חזבאללה נצראללה ועם מזכ"ל הג'האד האסלאמי הפלסטיני אל-נח'אלה. בתום ביקורו הצהיר ג'בלי כי ניצחונות ציר ההתנגדות שינו את המפה המדינית של האזור, וכי על אמצעי התקשורת להשקיע מאמצים רבים יותר כדי

Danny Citrinowicz, "Al-Mustafa University Graduates: The Future Terrorist Threat in Europe?", *European Eye on Radicalization*, February 12, 2021.

Edward Wastnidge, "The Modalities of Iranian Soft Power: From Cultural Diplomacy to Soft War", *Politics*, Vol. 35, No. 3-4, November 2015, pp. 370-371.

369 שם, עמ' 372-373.

להסביר ניצחונות אלה. הוא הדגיש את הצורך בהרחבת שיתוף הפעולה בין רשות השידור האיראנית לאמצעי התקשורת של חזית ההתנגדות.³⁷⁰

התרבות הפרסית כמרכיב בעוצמה הרכה

לצד המרכיב הדתי-אסלאמי והשיעי במאמצייה של איראן לקידום השפעתה באמצעות עוצמה רכה, פועלים מוסדות איראניים גם להפצת התרבות האיראנית והשפה הפרסית. ניתן למצוא בכך ביטוי לשילובם של שלושה יסודות של הזהות האיראנית – איראניות, אסלאם ושיעה – בעיצובה של מדיניות החוץ האיראנית.³⁷¹ בכירים איראנים ובראשם ח'אמנהאי הדגישו במהלך השנים את חשיבותן של התרבות והשפה כיסוד מרכזי בזהות התרבותית של איראן ובעוצמתה הרכה. בנאום בכנס על השפה הפרסית ב-1988 הטעים ח'אמנהאי, שכיהן אז כנשיא, את "החובה המהפכנית" לטפח את השפה הלאומית, ודיבר עליה כמאפיין המקורי והחשוב ביותר של זהות התרבותית של כל אומה. את דבריו סיכם בהכרזה כי השפה הפרסית היא שפתו של האסלאם המהפכני האמיתי.³⁷² בפגישה עם שר ההכוונה האסלאמית ועם נספחי תרבות איראנים הגדיר ח'אמנהאי את קידום השפה והספרות הפרסית במרכזים אקדמיים ברחבי העולם כאחת המשימות המרכזיות של נספחי התרבות. הוא ציין כי מעצמות המערב חותרות לממש את יעדיהן באמצעות פעילויות תרבות, וכי יש להשתמש בשיטות דומות כדי למנוע את בידודה של איראן.³⁷³ במפגש עם חברי מועצת המומחים אמר ח'אמנהאי כי לאיראן יש יכולות חשובות מחוץ לגבולותיה וכי האסלאם, השפה הפרסית והשיעה מהווים עבורה עומק אסטרטגי.³⁷⁴ עם זאת הוא הדגיש כי בשונה ממדינות המערב, שכפו את שפתן ואת תרבותן במדינות שנכבשו על ידן, איראן מעולם לא כפתה את השפה הפרסית על אף אחד, והיא נפוצה באופן טבעי באמצעות משוררים ואנשי מדע.³⁷⁵

370 "ראיס רסאנה מלי בר לזום המכארי בא רסאנה האי מקאומת תאכיד כרד" [ראש התקשורת הלאומית הדגיש את הצורך בשיתוף פעולה עם אמצעי התקשורת של ההתנגדות], אל-עאלם, 30 במאי 2023.

371 Shahram Akbarzadeh & James Barry, "State Identity in Iranian Foreign Policy", *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 43, No. 4 (2016), p. 629.

372 ליטבק, "הלאומיות באיראן", עמ' 29.

373 "Leader Meets Cultural Attaches", אתר מנהיג איראן, 2 במארס 2010.

374 "ביאנאת דר דידאר בא אעצ'אי מג'לס ח'ברגאן רהברי" [הצהרות במפגש עם חברי מועצת המומחים], אתר מנהיג איראן, 4 בספטמבר 2014.

375 "ביאנאת דר דידאר ג'ואנאן אסתאן ח'ראסאן שמאלי" [הצהרות במפגש עם צעירים ממחוז צפון ח'ראסאן], אתר מנהיג איראן, 14 באוקטובר 2012.

בעשור האחרון פעלה איראן לקידום תוכניות ללימוד פרסית בכמה מדינות באזור. בריאיון לסוכנות ידיעות איראנית אמרה דלאל עבאס, המשמשת מרצה לשפה ולספרות פרסית בלבנון, כי קורסים לשפה הפרסית מוצעים באוניברסיטאות לא־ממשלתיות לבנוניות. היא ציינה כי איראן תמכה וממשיכה לתמוך בלימוד פרסית בלבנון, וכי יותר מ־2,000 סטודנטים לבנונים לומדים את השפה הפרסית ב־15 בתי ספר בלבנון.³⁷⁶ קורסים לפרסית מתקיימים גם בכמה אוניברסיטאות סוריות. ראש מדור פרסית באוניברסיטת דמשק, נור אל־הודא מחפוז, אמרה בריאיון לסוכנות הידיעות תסנים כי סטודנטים סורים מפגינים עניין רב בלימוד פרסית.³⁷⁷ במהלך ביקור של שר החינוך האיראני מוחסן חאג'־מירזאא'י בסוריה בינואר 2020, הדגיש השר את חשיבות לימוד הפרסית במערכת החינוך הסורית וביקש מעמיתו הסורי לאפשר לימוד פרסית כשפת בחירה שנייה בבתי הספר הסוריים, לצד אנגלית, רוסית וצרפתית.³⁷⁸ איראן מעודדת את לימוד הפרסית גם בעיראק. בנובמבר 2020 דיווח אחראי האגף המדעי בנספחות התרבות האיראנית בבגדאד, מוחמד־רזא תאלארי, על עלייה במספר לומדי הפרסית בעיראק. לדבריו, נספחות התרבות מקיימת עשרות קורסים לפרסית ברמות שונות במסגרת מרכז התרבות האיראני הפועל בבגדאד.³⁷⁹

במקביל להפצת השפה הפרסית מנצלת איראן גם את טקסי ראש השנה הפרסי (נורוז) לקידום השפעתה התרבותית גם בעולם הערבי, בפרט בקרב הכורדים בסוריה ובעיראק, הקרובים יותר לפרסים מבחינה תרבותית.³⁸⁰ בשנים הראשונות שלאחר המהפכה האסלאמית שאפו שלטונות איראן לבטל את טקסי ראש השנה הפרסי, בטענה שהם מנוגדים להלכה האסלאמית ונועדו לפגוע בזהותה האסלאמית של הרפובליקה. עם זאת, בעקבות הכישלון

376 "איראן המישה אז אמוזש זבאן פארסי דר לבנאן חמאית כרדה" [איראן תמכה תמיד בלימוד השפה הפרסית בלבנון], סוכנות הידיעות IBNA, 3 ביוני 2019.

377 "אסתקבאל סוריהא אז זבאן פארסי, תלאש בראי אנתקאל פרהנג איראני בה מרדם סוריה" [קבלת השפה הפרסית על ידי הסורים – מאמץ להעברת התרבות האיראנית לעם בסוריה], תסנים, 19 באפריל 2021.

378 "זבאן פארסי בה צורת אח'תיארי דר מדארס מתוסטה סוריה תדריס שוד" [יש ללמד את השפה הפרסית כשפת בחירה בבתי הספר התיכוניים בסוריה], סוכנות הידיעות אירנ"א, 23 בינואר 2020.

379 "גסתרש זבאן פארסי דר עראק ורשד יכ ונים בראברי פארסי־אמוזאן" [התרחבות השפה הפרסית בעיראק וגידול של פי אחד וחצי בלומדי הפרסית], תסנים, 23 בנובמבר 2020.

380 ראו בהקשר זה, למשל, אירוע של שגרירות איראן בדמשק לרגל הנורוז: "מראסם ג'שן נורוז ספארט איראן דר סוריה" [טקסי חגיגת נורוז של שגרירות איראן בסוריה], סוכנות הידיעות אירנ"א, 23 במרס 2023.

במניעת טקסים אלה נאלצו השלטונות להשלים עם קיומם ואף להציג את הנורוז כחג בעל חשיבות סמלית בשיעה.³⁸¹

פעילות חברתית-אזרחית איראנית

מלבד ההשפעה הדתית והתרבותית מנצלים איראן ושלוחיה את המשבר הכלכלי-חברתי במדינות ערב גם להעמקת ההשפעה האיראנית במישור האזרחי, תוך התמקדות בשכבות הסוציאלי-קונומיות הנמוכות באזורי הספר הנחשלים. במזרח סוריה הפך מחוז דיר א-זור לאחד המוקדים העיקריים למאמצים האיראניים בתחום זה. תושבי מחוז מדברי זה, הנסמכים בעיקר על חקלאות ורעיית צאן, סבלו משיעורי אבטלה גבוהים עוד לפני המלחמה ונפגעו קשות מהבצורת הממושכת שפקדה את סוריה בתחילת המאה ה-21. אין פלא אפוא כי האזור, הנמצא בנקודה אסטרטגית בגבול עיראק ומיושב בדלילות יחסית, שימש קרקע פורייה לצמיחת ארגוני מורדים אסלאמיסטיים במהלך המלחמה, ובשנים 2014–2017 אף נשלט ברובו בידי דאע"ש. עם שחרורו מידי דאע"ש הקימו בו האיראנים ושלוחיהם כמה בסיסים צבאיים. לאחר מכן, ובמטרה להעמיק את השפעתם בקרב המקומיים, נכנסו האיראנים לתווך האזרחי. הם מעניקים כספים ותורמים סלי מזון לנזקקים, מציעים טיפול רפואי חינם ומארגנים לתושבים סיורים למקומות הקדושים לשיעה ברחבי סוריה. האיראנים פועלים באופן דומה גם במחוזות נחשלים אחרים בסוריה, ובעיקר בדרום: בדרעא, בסוידא ובקניטרה.³⁸² אחד המוסדות הפועלים בהקשר זה היא אגודת ג'האד הבינוי האיראנית, המקדמת פרויקטים של דיור לצד שיקום והקמה של בתי ספר ומרכזים רפואיים. בין היתר נטלה על עצמה האגודה את שיקומם של עשרות בתי ספר בחלב ובדיר א-זור, שנהרסו במלחמת האזרחים.³⁸³

בשנים האחרונות הודיעה איראן על כוונתה להקים כמה אלפי יחידות דיור בסוריה. בנובמבר 2019 נחתם בין שר הדיור האיראני והשר הסורי חוזה להקמת 30 אלף יחידות דיור על ידי חברות איראניות בסוריה, אך בדומה להסכמים רבים אחרים בין שתי המדינות, גם הסכם זה לא התממש בסופו של דבר.³⁸⁴ נוסף על כך שיגרה איראן במהלך מלחמת האזרחים סיוע הומניטרי נרחב לסוריה, בעיקר באמצעות אגודת הסהר האדום.

381 ליטבק, "הלאומיות באיראן", עמ' 28.

382 אלבו, "כאן כדי להישאר", עמ' 74.

383 Akbar, "Iran's soft power", pp. 238-239.

384 "Iranian firms to build 30,000 residential units in Syria", Mehr News Agency, November 26, 2019.

הסיוע כלל אוהלים, שמיכות, מנות מזון ותרופות.³⁸⁵ סיוע איראני הוגש לסוריה גם במהלך מגפת הקורונה ב-2020 ולאחר רעידת האדמה הקשה שפקדה את סוריה בפברואר 2023. בעקבות רעידת האדמה שיגרה איראן יותר מעשרה מטוסי מטען לסוריה ובהם סיוע לנפגעי הרעש, לרבות ציוד רפואי, תרופות ומזון. טיסות הסיוע נוצלו, ככל הנראה, על ידי איראן גם להעברת נשק, מערכות וציוד לשדרוג יכולות ההגנה האווירית של סוריה.³⁸⁶

גם בלבנון תומכת איראן בפעילות חברתית-אזרחית, בעיקר זו שמוביל חזבאללה. לאחר מלחמת לבנון השנייה השקיעה איראן רבות בדרום לבנון והציעה שירותים חברתיים שונים, ובכלל זה הקמת בתי ספר ומרכזים רפואיים והענקת שירותים סוציאליים.³⁸⁷ איראן היא המממנת העיקרית של מוסד הפצועים של חזבאללה, שנועד לטפל באלפי פצועים שנפצעו בזירות הפעילות השונות של הארגון מאז 1982. המוסד דואג לטיפול בפציעותיהם, בשיקומם ובהשתלבותם המחודשת בחברה הלבנונית. כמו כן עוסק המוסד בפעילות הסברתית נרחבת שמטרתה להעמיק את התמיכה בחזבאללה, בעיקר בקרב הדור הצעיר. עדות למעורבות האיראנית בפעילות הארגון ניתן למצוא בביקור משלחת מוסד הפצועים באיראן בפברואר 2018. במהלך הביקור נפגשו חברי המשלחת עם סגן מפקד כוח קודס דאז קאא'ני, שהעניק למוסד תעודת הוקרה.³⁸⁸

מוסד חברתי נוסף של חזבאללה הנתמך על ידי איראן הוא מוסד השהיד, שחלק מתקציבו מועבר לחזבאללה מאיראן. המוסד הוקם ב-1982 במהלך מלחמת לבנון הראשונה, כשלוחה של קרן השהיד האיראנית – מוסד איראני שהוקם על ידי ח'ומיני כדי לסייע למשפחות החללים במלחמת איראן-עיראק. מטרת קרן השהיד הלבנונית היא לטפל במשפחות פעילי חזבאללה שנהרגו במהלך פעילותם בארגון ולספק להן מגוון שירותים סוציאליים. המוסד מעניק מעטפת חברתית וכלכלית תומכת למשפחות חללי חזבאללה וכן מעניק למשפחות סיוע חברתי, לרבות רכישת השכלה, מימון עלויות טיפול רפואי למשפחות השהידים והפעלת תשתית ענפה של בתי חולים ומכונים רפואיים בלבנון, הנמצאים בבעלותו.³⁸⁹

Akbar, "Iran's soft power", p. 239. 385

Suleiman Al-Khalidi, James Mackenzie & Parisa Hafezi, "Iran exploits earthquake relief mission to fly weapons to Syria", Reuters, April 12, 2023. 386

Akbar, "Iran's soft power", p. 231. 387

"מוסד הפצועים של חזבאללה: מטרתו, אופן התנהלותו ודרכי מימונו", מרכז המידע למודיעין ולטרור ע"ש אלוף מאיר עמית, 17 באפריל 2019. 388

"מוסד השהיד של חזבאללה: מטרתו, אופן התנהלותו ודרכי מימונו", מרכז המידע למודיעין ולטרור ע"ש אלוף מאיר עמית, 14 במארס 2019. 389

ביוני 2015 חנך ראש אגודת הסהר האדום האיראני, אמיר־מוחסן זיאא'י, מרכז רפואי חדש בבעלבכ שבבקעת הלבנון. המרכז בן שלוש הקומות משתרע על שטח של 1,200 מ"ר וכולל חדרי אשפוז, חדר ניתוח, חדר התאוששות, בנק דם, בית מרקחת ואולם פיזיותרפיה.³⁹⁰

התחזקות האינטרסים הכלכליים בפעילות האזרחית האיראנית

לנוכח המשבר הכלכלי החריף והמתמשך ברפובליקה האסלאמית, לא ניתן להתייחס לכלכלת איראן כאל מרכיב מרכזי בעוצמתה הרכה. הסנקציות שהוטלו על איראן, בעיקר בעשור האחרון, פגעו במגזרים נרחבים, והשפעתן נוספה על ניהול כושל ובעיות מבניות במשק האיראני. בתחום הכלכלה רושם לעצמו המשטר כישלון חרוץ, ואזרחי איראן ממשיכים לדרוש פתרונות לאינפלציה, למשבר האבטלה ולקריסת ערכו של המטבע המקומי. עם זאת, הדיון בהשפעתה האזרחית של איראן באזור אינו יכול להיות שלם ללא התייחסות לאינטרס הכלכלי, שהפך בשנים האחרונות לאינטרס מוביל במאמציה של איראן להעמיק את אחיזתה במרחב הערבי, ובפרט בעיראק ובסוריה. זאת באמצעות השתלבות בשיקומן הכלכלי בעידן שלאחר המערכה נגד דאע"ש ומלחמת האזרחים, ובמקרה של עיראק גם שימור תלותה הכלכלית והאנרגטית באיראן.

בעקבות ההכרעה בעיראק ובסוריה התפרסמו בעיתונות האיראנית מאמרי פרשנות שקראו לשלטונות איראן להגביר את המאמץ להשתלב בשיקומן הכלכלי, בטענה כי אין די בניצחונה הצבאי של חזית ההתנגדות בהובלת איראן, ועליה להפוך את שיקומן של שתי המדינות להזדמנות לשם כינון סדר כלכלי חדש, שיבטיח את האינטרסים הכלכליים האיראניים. באוקטובר 2017 דיווח האתר תאבנאכ כי ראש ממשלת עיראק חידר אל־עבאדי כבר החל במאמצים לגיוס 100 מיליארד דולר הדרושים לשיקום ארצו, וכי לעיראק יש אינטרס ליצור אווירה כלכלית תחרותית בעידן שלאחר דאע"ש. האתר גרס כי על איראן לעודד חברות פרטיות המבקשות להשקיע בעיראק ולפתוח במשא ומתן עם ממשלת עיראק על הרחבת שיתוף הפעולה הכלכלי בין המדינות, וכן להרחיב את ההשקעות האיראניות גם לאזורים הסוניים בעיראק, שנפגעו קשות בזמן המלחמה. זאת כדי שאיראן לא תיוותר מאחור בתחרות הכלכלית עם ארצות הברית, טורקיה וערב הסעודית, שהביעו נכונות למלא תפקיד מרכזי בשיקום המדינה. יתר השחקניות במערכה הכלכלית על שיקום עיראק אינן

390 "מרכז דרמאני ג'דיד בעלבכ לבנאן בא חצ'ור ראיס ג'מעית הלאל אחמר איראן גשאישי יאפת" [מרכז רפואי חדש נפתח בבעלבכ לבנון בנוכחות ראש אגודת הסהר האדום של איראן], סוכנות הידיעות אירנ"א, 5 ביוני 2015.

מעוניינות ברווחים כלכליים בלבד אלא גם בהשפעה פוליטית וביטחונית, ומי שימלא תפקיד מרכזי יותר בתחרות הכלכלית יוכל להשפיע יותר על ההתפתחויות העתידיות במדינה.³⁹¹ בכירי ממשל בטהראן ביטאו במספר הזדמנויות את רצונם בהרחבת הפעילות הכלכלית האיראנית בעיראק ובסוריה. כך למשל קרא יועצו הביטחוני של מנהיג איראן צפאוי לחיזוק הציר הכלכלי בין איראן, עיראק וסוריה באמצעות הנחת מסילת ברזל שתחבר את איראן דרך עיראק וסוריה לים התיכון, תוך עידוד התיירות הדתית בין המדינות. לדבריו, ציר כזה יכול לשמש גם ציר ביטחוני, שיספק לאיראן עומק אסטרטגי לנוכח האיומים הניצבים לפתחה.³⁹² יושב ראש המועצה לקביעת האינטרס של המשטר דאז, איתאללה האשמי שאהרודי, הצהיר באוקטובר 2017 כי איראן אינה יכולה להסתפק בפתרון הבעיות הביטחוניות בעיראק, וכי עליה להגדיל את חלקה בשוק העיראקי ובשיקום כלכלתה.³⁹³

גם בסוריה סיפק הצורך בשיקום הכלכלה ההרוסה בתום מלחמת האזרחים הזדמנות לאיראן להעמיק את אחיזתה הכלכלית במדינה. במהלך שנות המלחמה חתמה טהראן על שורת הסכמים כלכליים עם דמשק – החל מהלוואות ארוכות טווח שנתנו בנקים איראניים למשטר הסורי, דרך אספקת נפט איראני, בנייה מחדש של אזורים שנפגעו במלחמה ושיקום משק האנרגיה הסורי, וכלה בכריית מחצבים. בכך ניסתה איראן להחזיר במעט את התשומות הכלכליות העצומות שהשקיעה בסוריה בשנות המלחמה, בהיקף של עשרות מיליארד דולרים, וכן להרחיב את שיתוף הפעולה הכלכלי ולהעמיק את אחיזתה במדינה.³⁹⁴ בביקור הנשיא אסד בטהראן במאי 2022, כמו גם בביקור הנשיא אברהמים ראיסי בדמשק במאי 2023, היווה שיתוף הפעולה הכלכלי בין טהראן ודמשק נדבך מרכזי בשיחות.³⁹⁵ ניתן לראות במאמצי איראן להרחבת מעורבותה הכלכלית במרחב הערבי ביטוי לאסטרטגיית "כלכלת ההתנגדות", שטהראן אימצה כדי לשפר את יכולתה להתמודד אל מול משטר הסנקציות הבינלאומיות. זאת באמצעות פיתוח תעשיות מקומיות וגיוון

391 "דר רקאבת ג'דיד דר עראק ממכן אסת באזנדה שוים!?" [האם ניתן להפסיד בתחרות החדשה בעיראק?!], תאבנאכ, 26 באוקטובר 2017.

392 "חמאית איראן נבזד, אקלים כרדסתאן סקוט מיכרד" [אלמלא תמיכת איראן, חבל כורדיסטן היה נופל], yjc.ir, 4 באוקטובר 2017.

393 "האשמי שאהרודי: נקש איראן דר עראק בה ארתקא'י אמנית מחדוד נשוד" [האשמי שאהרודי: לא צריך להגביל את תפקיד איראן בעיראק לקידום ביטחוני], אנתח'אב, 21 באוקטובר 2017.

394 אלבז, "כאן כדי להישאר", עמ' 73.

395 רז צימט, כרמית ולנסי וסימה שיין, "ביקור הנשיא ראיסי בסוריה: סיכום ומשמעויות", מבט על, גיליון 1724, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 15 במאי 2023.

השווקים שעימם היא סוחרת, על מנת להפחית את תלותה בשווקים החשופים יותר מאחרים להשפעת הסנקציות. הגדלת היקף המסחר עם שווקים אזוריים כגון עיראק ואפגניסטן, הנחשבים פחות רגישים להשפעת הסנקציות, נועדה לאפשר לאיראן מידה רבה יותר של חסינות לנוכח הלחצים הכלכליים החיצוניים, ולסייע לה לפצות על ההזדמנויות המסחריות הפוחתות בשווקים אחרים, בעיקר במערב ובדרום-מזרח אסיה.³⁹⁶

עם זאת, חלק גדול מההסכמים שנחתמו בין שתי המדינות נותרו על הנייר, בעיקר בשל חסמים בירוקרטיים רבים, חוסר רצון סורי להסתמך על טהראן כמקור סיוע בלעדי ויריבות כלכלית בין איראן לטורקיה ולרוסיה סביב השתתפותן במאמצים לשיקום סוריה בתום מלחמת האזרחים. באיראן נשמעת בשנים האחרונות ביקורת גוברת על התנהלות משטר אסד הממשיך, לטענת בכירים איראנים בתחום הכלכלה, להטיל הגבלות על יבוא סחורות איראניות למדינה, ומעדיף יבוא סחורות מטורקיה. זאת חרף ההסכמים ועל אף קו אשראי בסך מיליארדי דולרים, שאיראן העניקה לסוריה בעשור האחרון. בנובמבר 2021 אמר סגן יושב ראש לשכת המסחר האיראנית מוחמד אמירזאדה כי חלקה היחסי של איראן בסחר החוץ הסורי מגיע לשלושה אחוזים בלבד, בהשוואה לחלקה היחסי של טורקיה המגיע ל-30 אחוזים. נתון זה מצביע, לדבריו, על חולשת "הדיפלומטיה הכלכלית" האיראנית.³⁹⁷ סגן יושב ראש לשכת המסחר המשותפת לאיראן ולסוריה עלי-אצער זברדסת הלן אף הוא כי רוסיה וטורקיה זוכות ליתרונות כלכליים בסוריה על חשבון איראן, בעוד שהסחר בין איראן לסוריה מתקדם באיטיות רבה.³⁹⁸

במאמציה להרחיב את מעורבותה הכלכלית עושה איראן שימוש גם בקרנות הצדקה (בוניאד-הא), שקמו בעיקר בשלב הראשון של כינון המשטר לאחר המהפכה האסלאמית, ונטלו על עצמן סמכויות לקידום מטרותיו בתחומים שונים. כמה מהגופים הללו, שריכוז את הרכוש המוחרם של אנשי המשטר הקודם וכן את רכוש העשירים שנמלטו מאיראן, הפכו למרכזי עוצמה פוליטית וכלכלית. חשיבותן של קרנות אלה היא בשליטתן הרבה על נתחים נכבדים בכלכלה האיראנית ובהפיכתן לרשת פטרונית מסועפת הנתונה בידי המנהיג.

Esfandiyar Batmanghelidj, "Resistance is Simple, Resilience is Complex: Sanctions and the Composition of Iranian Trade", Iran Under Sanctions (Washington DC: Johns Hopkins University, SAIS Initiative Research on Contemporary Iran, 2020), pp. 10-12.

³⁹⁷ "תרכיה 30 דר צד אקתצאד סוריה רא גרפתה, איראן 3 דר צד!" [טורקיה מחזיקה ב-30 אחוזים מכלכלת סוריה, איראן ב-3 אחוזים!], סוכנות הידיעות איסנ"א, 21 בנובמבר 2021.

³⁹⁸ "נפע אקתצאדי סוריה נציב רוסיה שד" [התועלת הכלכלית של סוריה ניתנה לרוסיה], סוכנות הידיעות אילנ"א, 18 בספטמבר 2021.

מוסדות אלה נהנים מתקציבים גדולים, זוכים לרוב לפטור ממס ואינם נתונים לפיקוח פרלמנטרי או פיננסי. הם גם נהנים מהכנסות מפעילות כלכלית נרחבת שהם מנהלים בתחומים מגוונים. משנות ה־90 ואילך שלטו הקרנות במיליארדי דולרים, והשתמשו בהון זה כדי להשקיע בפעילויות כלכליות ובעסקים ולקדם את עוצמתן והשפעתן.³⁹⁹ כך למשל הרחיבה 'קרן המדוכאים', שהוקמה לאחר המהפכה כדי לטפל ברכוש ובנכסים שהיו בבעלות המשטר המלוכני, את פעילותה הכלכלית בעיראק ובסוריה, תוך ניצול קשריה עם משמרות המהפכה ועם ההנהגה האיראנית.⁴⁰⁰

399 להרחבה על אודות קרנות אלה, ראו: David Thaler, Alireza Nader, Shahram Chubin, Jerrold D. Green, Charlotte Lynch, and Frederic Wehrey, *Mullahs, Guards, and Bonyads: An Exploration of Iranian Leadership Dynamics* (RAND Corporation, 2010), pp. 56-58.

400 רז צימט, "קרן המדוכאים כמנוף לביסוס ההשפעה האיראנית בעיראק ובסוריה", מרכז המידע למודיעין ולטרור ע"ש אלוף מאיר עמית, 21 ביולי 2019.